

УДК 339.137.2

О. Мирончук, аспірантка
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

"ВІДПЛИВ ІНТЕЛЕКТУ" ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

У статті проаналізована проблема "відпливу інтелекту" в контексті зростаючої глобальної конкуренції та обґрунтована важливість інтелектуальних ресурсів для конкурентоспроможності держав у глобалізованому світі.

Ключові слова: глобалізація, конкуренція, конкурентоспроможність, "відплив інтелекту", "приплив інтелекту", "циркуляція інтелекту", інтелектуальні ресурси, інтелектуальна міграція.

Мирончук Е. "Утечка умов" как фактор конкурентоспособности в глобализованном мире.

В статье проанализирована проблема "утечки умов" в контексте возрастающей глобальной конкуренции и обоснована важность интеллектуальных ресурсов для конкурентоспособности государств в глобализованном мире.

Ключевые слова: глобализация, конкуренция, конкурентоспособность, "утечка умов", "приток умов", "циркуляция умов", интеллектуальные ресурсы, интеллектуальная миграция.

Myronchuk O. "Brain-escape" as a factor of competitiveness in globalization world.

The article analyzes the problem of "brain drain" in the context of increasing global competition and proved the importance of intellectual resources for competitiveness of nations in a globalized world.

Key words: globalization, competition, competitiveness, "brain drain", "brain gain", "brain circulation", intellectual resources, intellectual migration

Глобалізація, яка сьогодні охоплює всі сфери життя суспільства, характеризується не тільки розширенням інтеграції, співпраці, але і загостренням конкуренції між державами, культурами, економіками. Наростаюча тенденція глобалізації практично всіх сфер життєдіяльності, особливо економічної, збільшила масштаби інтеграції і кооперації і в той же час підсилила міжнародну конкуренцію. Сьогодні запорукою успішного

розвитку є досягнення конкурентної переваги, і жодна країна не може бути остороною впливу конкуренції.

Сучасна концепція конкуренції та конкурентоспроможності глибоко розроблена в роботах М. Портера, О. Білоруса, Д. Лук'яненка, Б. Губського, Т. Гончарук та ін. Засновник теорії конкурентоспроможності націй М. Портер розглядає конкурентоспроможність держави як наявність, збереження і розвиток її конкурентних переваг в умовах динамічної міжнародної конкуренції, в якій головну роль відіграють інновації. Основними факторами конкурентоспроможності в сучасному постіндустріальному суспільстві є не традиційні переваги (наявність ресурсів, вигідне геополітичне становище тощо), а нові – конкурентні переваги, пов'язані з розвитком інтелектуального капіталу [1].

Таким чином, основою сучасної глобальної конкуренції є переваги, які засновані на науково-технологічних досягненнях і інноваціях. Рівень розвитку науки, наукоємних технологій, освіти та інформаційного середовища – це ті фактори, які визначають положення держави в глобальній конкуренції. Вони визначають спроможність державного господарського механізму генерувати високу інноваційну активність. Нові технології забезпечують зростання ефективності виробництва та дозволяють досягнути головної умови національної конкурентоспроможності – виробництва товарів та послуг, які відповідають вимогам світових ринків.

Останнім часом все більше зростає нерівність між державами в інформаційно-технологічній сфері. Внаслідок нееквівалентного обміну високорозвинені держави світу, перш за все США, сконцентрували в своїх руках значний капітал, який функціонує через національні та все більше через транснаціональні компанії. Більшість інших держав знаходиться в залежності від потоків цього капіталу, який визначає темпи та направленість розвитку окремих держав.

У процесі глобалізації світової економіки все більш важливим чинником економічного, соціального і демографічного розвитку багатьох країн стає наявність висококваліфікованих фахівців, зокрема наукових кадрів, що є важливою передумовою використання нових передових технологій, успішної адаптації

наукових відкриттів і розробок до умов окремих країн, подальшої модернізації технологічної бази розвитку суспільства до вимог світового ринку. При цьому сучасна інноваційна діяльність все більшою мірою спирається на результати фундаментальних наукових досліджень, вимагає прискорення їх впровадження в практику, що підвищує роль "людського капіталу" в економічному і соціальному розвитку. В економіці, заснованій на знаннях, людський капітал є ключовим чинником для здатності держав підтримувати свої конкурентні переваги.

Багато розвинених країн та країн, що розвиваються, вже прийшли до розуміння того, що залучення іноземних учених, інженерів, менеджерів, викладачів і інших фахівців означає "імпорт знань" і може бути винятково вигідним для національної економіки. З цією метою коректуються міграційні законодавства, створюються спеціальні програми для висококваліфікованих мігрантів, цілеспрямовано розширюється прийом іноземних студентів і аспірантів, заохочується їх працевлаштування після завершення навчання, створюються міжнародні дослідницькі колективи, заохочується міграція, пов'язана з інвестиціями в пріоритетні галузі.

Сьогодні у всьому світі йде боротьба за інтелектуальні ресурси. Наприклад, у 2005 р. у США була оголошена національна програма з розробки нових перспективних технологій. Це так звані "нанотехнології". Для реалізації цієї програми в США відкрито 300 тис. вакансій для фахівців з-за кордону, у тому числі і з України. У березні 2003 р. в Європі відбулось спеціальне засідання комітету ЄС з питання про те, як житиме Європа в найближче десятиліття. Він прийшов до висновку, що для того, щоб підтримувати зростання європейського ВВП на рівні 2–3% у рік, Європі необхідно близько 500 тисяч фахівців з вищою освітою в сфері наукоємних технологій. Причому бажано, щоб значна частина з них володіла вченими ступенями. Таким чином, Америка і Європа накопичують сьогодні інтелектуальний потенціал, при цьому вони багато в чому розраховують і на емігрантів з пострадянських країн. З цією метою створюються спеціальні фонди, програми, надаються стипендії.

У зв'язку з вищенаведеним все більш актуальною стає проблема забезпечення інтелектуальної безпеки держави, а зокрема

проблема "відпливу інтелекту". Термін "відплив інтелекту", що означає втрату для країн-донорів, і термін "приплив інтелекту" – виграш приймаючих сторін від інтелектуальної міграції, вперше з'явилися в кінці 1950-х – початку 1960-х рр. і асоціювалися спочатку з масовою міграцією інтелектуалів (вчених, інженерів та ін.) з Європи в США. Пізніше в процес інтелектуальної міграції були залучені країни Азії, Африки і Латинської Америки, що розвивалися, і поняття "відплив інтелекту" стало міцно пов'язаним із характеристикою міграційних потоків вчених і висококваліфікованих фахівців із країн "третього світу" і пізніше – у зв'язку з розпадом СРСР, із постсоціалістичних держав Східної Європи [2].

Слід зазначити, що у сучасному світі інтелектуальна міграція відбувається у великих масштабах і зумовлена процесами, які відбуваються не всередині науки, а в суспільстві загалом: криза економічних, соціальних, політичних і культурних відносин. При цьому багато країн зацікавлені в отриманні готових кваліфікованих спеціалістів у зв'язку з браком власних фахівців високого рівня.

Зацікавленість одних країн у "переманюванні" фахівців з інших країн для роботи у власних науково-дослідницьких центрах почала виявлятися в кінці 40-х рр. Одною з головних причин збільшеної уваги до ролі науки з боку держави стали "холодна війна" та гонка військових технологій. Так, вже в 1947 р. у тритомному дослідженні "Наука, техніка і американська дипломатія", виданому в США, підкреслювалося, що "наука і техніка створюють нові можливості для досягнення найважливіших цілей американської зовнішньої політики і заслуговують більшої уваги з точки зору... майбутнього США, ніж будь-який інший елемент національної політики" [3]. Саме в цей період посилилася увага як держави, так і суспільства до науки, що відобразилось, перш за все, у виділенні все більших коштів з боку держави і приватного бізнесу на розвиток науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт.

Зростання інвестицій в науку й освіту західними країнами особливо посилилося в кінці 50-х рр. у зв'язку з запуском першого радянського штучного супутника Землі. Наука стала відігравати все більшу роль у виробництві як основна продуктивна сила

суспільства, органічна складова національних економічних систем провідних країн світу, які стали переглядати свою імміграційну політику убік все більшого відкриття кордонів для висококваліфікованих фахівців з інших країн.

За півстоліття розміри глобальної міграції кваліфікованих фахівців неймовірно вирости і нині сприймаються як серйозна загроза майбутньому багатьох держав. На інтелектуальну міграцію впливає низка чинників. Спільне дослідження, проведене фахівцями Національного фонду економічних досліджень і Інституту досліджень міжнародної міграції при Джорджтаунському Університеті, результати якого були опубліковані в бюлетені World Bank Economic Review, показало, що в період з 1990 по 2000 р. "відплив інтелекту" у світі слідував певним закономірностям. Так, зокрема, більше всього від від'їзду кваліфікованих кадрів страждають малі країни, що знаходяться на периферії індустріально розвинених держав. У цю групу також входять і колишні колонії, з яких таланти перебираються в колишні метрополії. Активність процесу витоку підвищується у разі настання політичної нестабільності на батьківщині талантів і зростання націоналізму.

У 2004 р. група демографів і географів – Ліндзі Лоувелл, Аллан Фіндлі і Ема Стюарт – опублікувала результати дослідження "Brain Strain: Optimising Highly Skilled Migration From Developing Countries", за висновками якого кожен десятий володар диплома про вищу освіту народжений у країнах, що розвиваються, при цьому 30–50% цих спеціалістів живуть і працюють у розвинених державах світу. В середньому держава інвестує 50 тис. дол. у підготовку кожного випускника університету. При переїзді цього випускника за кордон гроші втрачаються. Ще одним результатом цього є хронічний дефіцит кваліфікованих кадрів у країнах, що розвиваються. В результаті погіршується ситуація в сфері науки, економіки, медицини тощо, що, в свою чергу, уповільнює процес розвитку держави та призводить до зменшення конкурентоспроможності економіки.

До наслідків "відпливу інтелекту" також відносять і "розмивання" середнього класу, що вважається основою основ будь-якого сучасного суспільства. В результаті, сукупні втрати від

від'їзду одного фахівця можуть досягати 1 млн дол., з урахуванням непрямих втрат. В результаті, стало популярним порівняння "відплив інтелекту" із новим виглядом колоніалізму: якщо колонії поставляли метрополіям сировину і ввозили готові вироби, то нині "бідні" країни поставляють колишнім метрополіям своїх фахівців, отримуючи натомість продукти, створені цими фахівцями.

Є і інші аспекти цієї проблеми. Деякі аналітики вказують на те, що "відплив інтелекту" приводить і до позитивних наслідків. Так, частина "інтелекту" повертається на батьківщину, привозячи з собою нові знання, уміння і досвід. З'явилося нове поняття – "циркуляція інтелекту": циклічні переміщення за кордон для навчання і подальшої роботи, а потім – повернення на батьківщину і поліпшення професійної позиції за рахунок переваг, отриманих під час перебування за кордоном. Прихильники концепції "циркуляції інтелекту" вважають, що така форма міграції посилиться в майбутньому, особливо якщо економічні відмінності між країнами зменшуватимуться.

Україна є державою, яка все ще володіє досить вагомим науково-технічним кадровим потенціалом. Але, на жаль, внаслідок цілої низки політичних, економічних, соціальних проблем Україна вже втратила близько третини свого наукового потенціалу і продовжує втрачати. Відплив кадрів з наукової сфери супроводжується спадом професійно-кваліфікаційної діяльності і погіршенням демографічної структури зайнятих. По-перше, відбувається значне скорочення бази відтворення науково-дослідницьких кадрів і розвитку науки: порушується демографічний режим відтворення інтелектуального потенціалу, що може привести до нижньої допустимої межі. По-друге, наростає розрив між різними поколіннями дослідників, і, особливо, між молодими, що не мають наукового ступеня, та досвідченими дослідниками. Проблему відтворення наукових кадрів може серйозно загострити масовий характер від'їзду молодих учених і аспірантів для роботи за кордон, а також неповернення багатьох українських студентів, які навчаються за кордоном.

Внаслідок цього країна втрачає свої позиції на ринку високих технологій. Причому багато винаходів "витікають" через продаж їх зарубіжним фірмам "приватно", внаслідок недосконаліості

законодавства в цій сфері, що завдає величезної економічної шкоди державі. Крім того, інтелектуальна еміграція здатна привести до руйнування вітчизняних наукових шкіл, які займали (і поки все ще займають) одну з провідних позицій у світовій науці. За даними Держкомстату України, з 1990 по 2009 рік кількість вчених, які працюють в наукових установах України, скоротилась більш ніж втричі (з 313 079 до 92 403 осіб) [4].

Основна причина процесу "відпливу інтелекту" з України – глибока криза вітчизняної науки, яка пов'язана із скороченням внутрішніх витрат на дослідження і розробки, недостатнім матеріально-технічним забезпеченням дослідницького процесу, низькою матеріальною і моральною оцінкою праці учених, низьким рівнем науково-інформаційного забезпечення теоретичних досліджень і розробок, відсутністю сучасного наукового устаткування, незахищеністю прав власності на продукт інтелектуальної праці тощо. Не менш значущими є також причини політичні (криза політичної влади і невіра в можливість швидкої демократизації і прогрес ринкових реформ, політична нестабільність, порушення прав людини тощо).

Основою конкурентоспроможності сучасної держави є не природні ресурси, а інформація і знання, носіями яких є люди [5]. В Україні, на жаль, конкурентоспроможність підтримується за рахунок низького соціального забезпечення, низьких заробітних плат, відсутності інвестицій в охорону навколишнього середовища тощо. Але в сучасних умовах, коли економіка стає все більш глобальною і всі процеси відбуваються дуже динамічно, перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати ефективної праці стане першим кроком до формування конкурентоспроможної економіки [6].

В цілому, в даний час йде процес зменшення кількісних параметрів українського наукового потенціалу (чисельність зайнятих, витрат), погіршення його якісних характеристик (відплив найбільш працездатних співробітників, наукової молоді, старіння і втрата матеріально-технічної бази науки). Цей процес уповільнює науково-технічний прогрес, порушує режим відтворення кадрів високої і вищої кваліфікації, негативно впливає на демографічні і соціальні сторони розвитку суспільства. Якщо криза української науки заглиблюватиметься,

то під загрозу буде поставлена конкурентоспроможність країни, а також її технологічна і економічна безпека.

Список використаної літератури

1. Портер М. Конкуренция. Учебное пособие. – М., 2001. – С. 495.
2. Ивахнюк И.В. Международная трудовая миграция / И.В. Ивахнюк. – М.: ТЕИС, 2005. – 231с.
3. Шейдина И. Невоенные факторы силы во внешней политике США. – М., 1984. – С.177.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Dunning J. Regions, Globalization and the knowledge Economy / Regions, Globalization and the knowledge Economy. – Oxford, 2000. – P. 8–10.
6. Либанова Е. Кому выгодна дешевая рабочая сила? / Е. Либанова // Зеркало недели. – 2007. – № 16–17. – С. 10.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2011 р.